

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.14

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.23>

Раїса Михайлівна Балац,

*Харківський національний університет
внутрішніх справ (ад'юнкт);*

 <https://orcid.org/0000-0002-5871-8344>,
e-mail: balac.raisa2016@gmail.com

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО
І ДІЗНАВАЧА В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМИХ
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

Досліджено запровадження механізму реалізації запобіжної діяльності слідчого і дізнавача в досудовому розслідуванні. Здійснено порівняльний аналіз положень чинного КПК України і попереднього КПК України 1960 р. та аналогічних кодексів деяких окремих держав стосовно форми запобігання кримінальним правопорушенням під час розслідування кримінального провадження. Сформульовано пропозиції та рекомендації щодо внесення змін у чинне кримінальне процесуальне законодавство України.

Ключові слова: причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, слідчий, органи досудового розслідування, кримінальне правопорушення, запобігання кримінальним правопорушенням.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Дискусійність питання щодо введення до обов'язків слідчого й дізнавача виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, підтверджується численними працями вчених-процесуалістів, які у своїх роботах досліджували питання необхідності запобіжної діяльності, зокрема слідчого та дізнавача, у кримінальному провадженні. Сучасний стан злочинності в Україні та негативні тенденції щодо зростання кримінальних правопорушень зумовляють необхідність проведення наукових і прикладних пошуків щодо протидії кримінальним правопорушенням, зокрема як засобу запобігання злочинності. Актуальність теми дослідження обґрунтовується наявністю прогалин у національному кримінальному процесуальному законодавстві, що регулює питання реалізації запобіжної діяльності слідчого та підрозділів дізнання органів досудового розслідування Національної поліції України під час розслідування у кримінальному провадженні.

Стан дослідження проблеми

Питання запобігання кримінальним правопорушенням і профілактичної діяльності слідчого під час досудового розслідування досліджували не лише вчені-кримінологи, а й процесуалісти, зокрема О. М. Бандурка, В. В. Голина, А. А. Десятник, О. М. Джужа, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, М. М. Михеєнко, О. Є. Омельченко, М. М. Сербін, С. М. Стахівський, А. В. Флоростяний, О. Ю. Шостка, О. О. Южно та інші. Проте, незважаючи на вагомість внеску зазначених учених, вони досліджували це питання під час дії КПК України 1960 р., а новий КПК України 2012 р. дослідники вивчали лише фрагментарно, не враховуючи понад 600 змін порівняно з попереднім. І досі залишається актуальним питання профілактичної діяльності під час досудового розслідування, зокрема стосовно виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, та вжиття заходів щодо їх усунення. Також не усунуто розбіжність між КПК України, в якому відсутній обов'язок слідчого та дізнавача з указаних питань, та відомчими нормативно-правовими актами, в яких його закріплено.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу нормативних положень законодавства України та окремих зарубіжних країн з питань регулювання виявлення під час досудового розслідування слідчим і дізнавачем причин та умов, що сприяли вчиненню злочину. Для досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*: дослідити і проаналізувати положення нормативно-правових актів України й окремих зарубіжних держав, що регламентують діяльність слідчого і дізнавача з питання виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину.

Наукова новизна дослідження

Визначено та подано порівняльну характеристику положень чинного законодавства і відомчих нормативно-правових актів України та законодавств окремих зарубіжних держав, які регулюють завдання органів досудового розслідування щодо виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу

Зараз в Україні відбуваються концептуальні зміни, які, в свою чергу, приводять до трансформації в державно-політичній, соціально-економічній та правових сферах суспільства.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) одним із його завдань є правове забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, власності, громадського порядку та публічної безпеки, довілля і конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань,

забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням¹. Таким чином, запобігання кримінальним правопорушенням є нагальною потребою сучасності.

Порівняльний аналіз законодавства засвідчує, що у положеннях ст. 23 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК України) України 1960 р. було закріплено, що під час проведення дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи орган дізнання, слідчий і прокурор зобов'язані виявляти причини й умови, що сприяли вчиненню злочину. Окрім цього, відповідно до положень ст. 23-1 КПК України 1960 р. орган дізнання, слідчий або прокурор, установивши причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, мали надати у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття заходів з усунення зазначених причин та умов². Під час ухвалення нового КПК України у 2012 р. це положення було вилучено³.

Досліджуючи питання запобігання кримінальним правопорушенням у процесуальному законодавстві зарубіжних, зокрема пострадянських, країн, ми встановили, що положення щодо обов'язку запобігання злочинам є у Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Білорусь, зокрема у розділі 3 «Докази та доказування», а саме у ст. 90 «Виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину», зазначено, що «під час провадження за матеріалами перевірки та кримінальною справою органи кримінального переслідування повинні виявляти причини й умови, що сприяли вчиненню злочину»⁴.

Стаття 73 КПК РФ також установлює коло обставин, які необхідно довести, а в ч. 2 цього положення закріплено, що піддагають виявленню також обставини, що сприяли вчиненню злочину. Однак у ст. 158 «Закінчення попереднього розслідування» Кримінального процесуального кодексу Російської Федерації, а саме у ч. 2, закріплено, що «встановивши під час досудового провадження у кримінальній справі

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.12.2020).

² Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 № 1001-05 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (дата звернення: 17.12.2020). Втратив чинність.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 17.12.2020).

⁴ Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Беларусь : Закон Республіки Беларусь от 16.07.1999 № 295-3 // Кодексы Республіки Беларусь : сайт. URL: <https://kodeksy.by/ugolovno-processualnyu-kodeks> (дата звернення: 17.12.2020).

обставини, що сприяли вчиненню злочину, дізнавач, керівник слідчого органу, слідчий мають право подати у відповідну організацію або відповідній посадовій особі подання про вжиття заходів щодо усунення зазначених обставин чи інших порушень закону. Це подання підлягає розгляду з обов'язковим повідомленням про вжиті заходи не пізніше одного місяця з дня його винесення». Тобто законом це закріплено лише як право, а не як обов'язок керівника слідчого органу, слідчого та дізнавача під час розслідування кримінальної справи [1].

У Республіці Казахстан відповідно до глави 15 «Докази» Кримінально-процесуального кодексу Республіки Казахстан обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі, зокрема обставини, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, не є предметом доказування (ч. 1 ст. 113), однак ч. 4 передбачено, що у кримінальній справі «підлягають виявленню також обставини, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення»¹.

У свою чергу, в ч. 2 ст. 96 КПК Республіки Молдова закріплено, що поряд з обставинами, які підлягають доказуванню, слід виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню злочину².

Отже, аналізуючи законодавство окремих зарубіжних держав щодо виявлення обставин, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, стосовно положень КПК, в яких закріплено особливості виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню правопорушення або створили умови для його вчинення, слід констатувати, що кримінально-процесуальному законодавстві вказаних держав обставини, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, мають виявлятися у процесі досудового розслідування. Водночас у КПК України ця норма відсутня, але вона регламентується окремими нормативно-правовими відомчими актами. Зокрема, відповідно до положень ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» одним з основних повноважень співробітників поліції є завдання здійснювати превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень, а також виявляти причини й умови, що сприяли вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, і вживати в межах своєї компетенції заходів для їх

¹ Уголовно-процесуальный кодекс Республики Казахстан : Закон Республики Казахстан от 04.07.2014 № 231-V // Учет Законодательство : сайт. <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/K1400000231> (дата звернення: 17.12.2020).

² Уголовно-процесуальный кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 14.03.2003 № 122-XV // Континент : сайт. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729#pos=6;-142 (дата звернення: 17.12.2020).

усунення¹. Також у Положенні про органи досудового розслідування Національної поліції України, затверджену Наказом МВС України «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» від 6 липня 2017 р. № 570, зазначено, що одним із завдань органів досудового розслідування є виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення². Крім того, Наказом МВС України «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України» від 20 травня 2020 р. № 405 також закріплено положення про те, що на підрозділі дізнання покладається, серед іншого, завдання щодо виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних проступків, і вжиття необхідних заходів щодо їх усунення³.

Водночас відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про прокуратуру» прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, має право, зокрема, вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень, а також усунення причин та умов, що їм сприяли, і притягнення винних до передбаченої законом відповідальності⁴.

Отже, аналізуючи положення КПК зарубіжних країн з питання заповіжної діяльності слідчого, зокрема щодо виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, можемо стверджувати, що цю норму закріплено в їх законодавствах здебільшого у розділах «Докази та доказування» поряд з обставинами, що підлягають доказуванню. Однак недоліком цих законів є те, що причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, не належать до предмета доказування, а лише підлягають виявленню.

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 17.12.2020).

² Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : Наказ МВС України від 06.07.2017 № 570 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (дата звернення: 17.12.2020).

³ Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : затв. Наказом МВС України від 20.05.2020 № 405 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20> (дата звернення: 17.12.2020).

⁴ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 17.12.2020).

Щодо запровадження інституту запобіжної діяльності виникає питання про співвідношення причин кримінального правопорушення та умов, що сприяли його вчиненню, з предметом доказування. Як наслідок у серед науковців триває дискусія щодо доцільності запобіжної діяльності слідчого і дізнавача в досудовому розслідуванні, а саме щодо включення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, до переліку обставин, які підлягають доказуванню. Наприклад, у науково-практичному коментарі під редакцією М. М. Михеєнка, В. П. Шибіка та ін. щодо положень ст. 23 КПК України 1961 р. автори вказували, що «відповідно до с. 23 КПК України причини злочину та умови, які сприяли його вчиненню, входять до предмета доказування в кожній кримінальній справі» [2, с. 53]. Такої ж думки дотримуються В. Т. Нор [3, с. 134–136] та А. Д. Удалова [4, с. 111]. Дослідники чинного КПК України 2012 р. теж мають щодо цього певні погляди. Так, В. П. Шибіко, звертаючи увагу на положення чинного КПК України 2012 р., вважає за необхідне доповнити ч. 1 ст. 91 КПК України пунктом «причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення», а також доповнити Кодекс окремими статтями, які передбачатимуть обов'язок прокурора й суду в разі встановлення під час кримінального провадження причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, надсилати у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання чи окрему ухвалу про вжиття заходів для усунення цих причин та умов з повідомленням прокурора або суду в місячний строк про вжиті заходи [5, с. 107–109], що слід підтримати. О. Є. Соловйова також вважає за необхідне вдосконалити функції слідчого щодо запобіжної діяльності, передбачити у КПК України такий процесуальний засіб впливу, як внесення подання у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі про вжиття заходів щодо усунення виявлених причин кримінального правопорушення, та закріпити його у ст. 40-1 КПК України із таким формулюванням: «Стаття 40-1. Подання про вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Слідчий, прокурор, орган дізнання, встановивши причини й умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, мають право внести у відповідний державний орган або посадовій особі подання про вжиття заходів для усунення цих причин і умов. За цим поданням має бути вжито необхідних заходів і про результати повідомлено особу, яка надіслала це подання, не пізніше як у 15-денний строк» [6, с. 188], що ми повністю підтримуємо. Аналогічної думки дотримуються С. М. Смоков та А. А. Десятник, які вважають за доцільне доповнити КПК України положенням, відповідно до якого сторона обвинувачення, що встановила наявність причин та умов учинення кримінального правопорушення, має

право надіслати до відповідного органу, громадської організації чи службовій особі подання щодо усунення цих обставин. При цьому внесення подання повинно бути правом, а не обов'язком сторони обвинувачення. Водночас необхідно закріпити процесуальний обов'язок сторони обвинувачення встановлювати вказані обставини для активізації профілактичної діяльності [7, с. 115], що ми підтримуємо.

Водночас окремі вчені (зокрема А. С. Форостяний) вважають, що причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, слід включити до предмету доказування із застереженням, тобто причини й умови повинні доводитися лише за наявності такої можливості. Однак не в кожній кримінальній справі ці обставини можуть бути доведені [8, с. 130–132]. Ми підтримуємо його позицію лише частково, і це пояснюється тим, що причини й умови містять у собі багато обставин, які дійсно не завжди можна передбачити під час правозастосування. Указане може впливати на дотримання «розумних строків» досудового розслідування і його швидкість, повноту й неупередженість (ст. 2 КПК України). Крім цього, можливо, виникатимуть спірні питання, тісно пов'язані з поновленням прав юридичних осіб.

Висновки

Таким чином, ми вважаємо, що доцільно вдосконалити функції слідчого та дізнавача з питань запобіжної діяльності, до того ж необхідно внести відповідні зміни й у положення чинного КПК України, оскільки це вже зроблено у відомчих нормативно-правових актах. Вони стосуються процесуального засобу впливу, зокрема внесення подання у відповідний державний орган та інші структури незалежно від форми власності або відповідному керівнику, від якого залежить ужиття необхідних заходів щодо усунення виявлених причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Ця норма повинна міститися в окремому положенні чинного КПК України.

Утім, відповіді на порушені питання не є остаточними і потребують окремого дослідження або наукового вивчення.

Список бібліографічних посилань: 1. Нигматуллин Э. Р. Предупреждение преступлений как функция следователя // Проблемы противодействия преступности в современных условиях : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Уфа, 16–17 октября 2003 г.) : в 3 ч. / Башкирский гос. ун-т. Уфа : РИО БашГУ, 2004. Ч. 3. С. 70–75. URL: <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/ufa20041/nigmatullin.htm> (дата звернення: 17.12.2020). 2. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 15 серпня 1997 р. / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, А. Я. Дубинський та ін. ; відп. ред. В. Ф. Бойко, В. Г. Гончаренко. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 624 с. 3. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Либідь, 1992. 431 с. 4. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Загальна частина :

підручник. Київ : Кондор, 2005. 152 с. **5.** Шибіко В. П. Деякі новели чинного КПК України потребують подальшого осмислення й удосконалення. *Право України*. 2013. № 11. С. 104–109. **6.** Соловійова О. Є. Щодо вдосконалення запобіжної діяльності слідчого // Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 186–188. **7.** Смоков С. М., Десятник А. А. Окремі питання запровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 111–118. **8.** Форостяний А. С. Реалізація профілактичної функції слідчого шляхом виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину. *Право України*. 2004. № 7. С. 129–132.

Надійшла до редколегії 21.12.2020

Balats R. M. Problematic Issues of Preventive Activities of Investigators and Interrogators in the Legislation of Ukraine and Some Foreign Countries

The author has carried out a comparative analysis of the normative provisions of the legislation of Ukraine and some foreign countries on preventive activities, in particular the regulation of tasks to identify the causes and conditions that contributed to the crime during the pre-trial investigation. The annual increase in the number of criminal offenses indicates the need to introduce the institution of preventive activities of investigators and interrogators into the current Criminal Procedural Code of Ukraine. The scientific views of scholars have been studied and the own vision of the raised problems has been developed.

The issue of the essence of identifying the causes and conditions that contributed to the commission of a criminal offense and its normative enshrinement in legislation at some historical stages of the development of our country and the world community has been studied.

Based on the analysis of theoretical developments of scholars on criminal procedural legislation of Ukraine and the practice of pre-trial investigation and inquiry of some post-Soviet countries on issues related to the research topic, the author has placed emphasis on the significant shortcomings of legal regulation of preventive activities of investigators and interrogators during the pre-trial investigation.

The author has presented own point of view on the preventive activities of investigators and interrogators during the pre-trial investigation as one of the main tasks of such an investigation, in particular to identify the causes and conditions that contributed to criminal offenses and take necessary and effective measures to eliminate them through the appropriate agencies and their chiefs, which is offered to be enshrined in the current Criminal Procedural Code of Ukraine and the departmental regulatory base.

Key words: causes and conditions affected the commission of a criminal offense, an investigator, pre-trial investigation agencies, a criminal offense, prevention of criminal offenses.

